

DOI 10.31558/2519-2949.2021.4.2

УДК 35.08:323.39(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3922-0671>**Білозерова Я. В., Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова**

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті представлені та осмислюються такі поняття, як інтелігенція, інтелектуали та еліта. В роботі розкривається близькість і взаємозалежність даних понять та визначаються межі їх застосування. Визначено, що представники даних елітарних груп виступають в якості трансляторів вищих культурних норм та цінностей. А це є необхідним для подальшого розвитку та зростання культурного рівня українського суспільства та його прогресу. Визначено, що інтелектуальні еліти є важливим елементом суспільного життя та виконують цілу низку функцій: систематичного впровадження інновацій, критики та селекції культурних здобутків, збереження традицій.

В статті, відповідно до проблеми дослідження, проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій, який показав, що більшість українських напрацювань виконані в аспекті рецепції зарубіжних теорій еліт, що вже склалися. Екстраполяція методології дослідницького поля інтелектуальної еліти виявила її важливу, але однобоку дослідницьку спрямованість, оскільки об'єкт дослідження виявляється розмитий за своїми соціально-економічними параметрами навіть у своєму статичному, позаісторичному стані. В статті показано, що феномен інтелектуальної еліти є набагато складнішим та багатограннішим, ніж уявлення про політичну чи економічну еліти, і тому не може бути повною мірою розкрито в рамках лише однієї лише наукової дисципліни або однієї наукової парадигми.

Визначено, що в аспекті модернізації суспільства головною виступає ідея про необхідність формування вищого інтелектуального прошарку, який би визначав суспільну динаміку та став би тією референтною групою, на чій цінності орієнтувалося суспільство. Це можуть бути або носії традицій, що скріплюють, стабілізують суспільство, або, в інших соціальних ситуаціях це найбільш активні, пасіонарні елементи населення, які є інноваційними групами.

Ключові слова: еліта, інтелігенція, знання, освіта, політика, політичний процес, модернізація, інтелектуали, суспільство, влада.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Динаміка світової політичної спільноти, яка постійно змінюється, вимагає підвищеної уваги до інтелектуальної еліти. Перехід до інформаційної епохи тягне за собою зміни у пріоритетах свідомості та вимагає від своїх сучасників нового типу мислення. XX сторіччя характеризувалося так званим «повстанням мас», але зараз ми спостерігаємо наступний етап, який характеризується активним розвитком інформаційних технологій, що говорить про перехід на новий рівень панування інтелектуальної еліти.

Дослідження теми інтелектуальної еліти України є актуальним напрямком оскільки перед нашою країною стоїть завдання подальшої модернізації суспільства, насамперед модернізації інститутів, цінностей, культури. «Базові межі сучасних суспільств безпосередньо пов'язані зі зміною ролі інтелектуальної праці у всіх сферах життєдіяльності суспільства, актуалізацією знанневих та інтелектуальних ресурсів у соціальних процесах, виходом на перший план тих соціальних груп, які максимально продукують дані ресурси і забезпечують стабільний прогрес суспільства. Саме тому важливою вбачається роль інтелектуальної еліти у цих процесах» [2]. Отже, потрібна еліта, яка володіє відповідними якостями, яка здатна підтримати платформу щодо основних національних цінностей і цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час існує величезна кількість досліджень, дискусій та напрямів аналізу, що примикають до проблеми інтелектуальної еліти. Ця проблема проаналізована в різнопланових аспектах, зокрема, це дослідження в рамках культурології, політології, соціології, історії, антропології, філософії тощо. Теоретичний аспект проблеми

пов'язаний з тим, що в науках, які вивчають еліти домінують соціологічні аспекти аналізу, а об'єктом вивчення виступають переважно політичні та економічні еліти. Найменше вивчена саме інтелектуальна еліта та практично відсутні її дослідження з позицій політології. На політичному рівні не відпрацьовано категоріальний апарат. Це стосується співвідношення таких понять, як інтелектуальна еліта, духовна, інтелектуальна та елітарна, раціональна та інтелектуальна, не інтелектуальна та інш. Відсутній науковий інструментарій та визначені об'єктивні критерії, які б дозволяли віднести конкретну людину до інтелектуальної еліти суспільства.

Метою статті є: визначення ролі інтелектуальної еліти в модернізації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтелектуальна еліта» досить часто зустрічається в сучасній науковій літературі. Дане словосполучення також увійшло до звичайного життя. Однак далеко не завжди цей термін використовується з належним ступенем рефлексії. У більшості випадків він слугує лише синонімом до таких понять: високоосвіченість, висококультурність, інтелігенція. Це говорить про нагальність звернення по аналізу ролі та функцій інтелектуальної еліти в політичному процесі, зокрема, в модернізаційному.

В науці цей термін має безліч трактувань. Першим історичним та філософським феноменом інтелектуальної еліти можна назвати Клуб Мудреців. Інтелектуальну еліту як особливу групу вперше виділяє Платон. У Платона людське пізнання поділяється на знання та думку. Знання доступне інтелекту філософів, а думка – інтелекту натовпу. Отже, інтелектуальна еліта – це є охоронець та носій вищого знання [5, с. 14].

З точки зору Л. Бодена та Х. Ортегі-і-Гассета до еліти належать люди, які мають інтелектуальну або моральну перевагу над масою (без урахування статусу). Ортега-і-Гассет відносить до еліти осіб з винятковими інтелектуальними здібностями та найвищим почуттям відповідальності [4]. До цієї точки зору близька меритократична концепція. Її автори Белл та Янг виходять з того, що справжня еліта – це не лише ті, хто за народженням або випадком виявився нагорі суспільства. Це й еліта нагород, еліта інтелекту, освіченості, інтелектуальної та моральної переваги, ерудиції, творчого потенціалу. Термін меритократія введено у науковий обіг М.Янгом у 1958 році. Таким тип суспільства характеризується тим, що в ньому людина піднімається нагору завдяки власним старанням та здібностям. На вершині державної організації знаходяться найбільш розумні та ділові люди – еліта. Дистрибутивні відносини у цьому суспільстві, природно, втілюють у собі принципи «меритократичної справедливості» [6, с. 214].

На мою думку, інтелектуальна еліта є такою частиною суспільства, яка виробляє раціональність в усіх галузях діяльності. Якщо люди визнають раціональне мислення як деяку базову основу своїх дій, тобто, вони схильні до впливу інтелектуальної еліти. До інтелектуальної еліти відносяться люди, які мають такі характеристики: особисті інтелектуальні досягнення в будь-якій галузі; мають відповідальність за запропоновані рішення; володіють фінансовою незалежністю; вони є орієнтиром національних інтересів. І сааме головне, – до інтелектуальної еліти належать люди, які відкривають сенси буття майбутнього та справжнього для решти суспільства. При цьому, слід зазначити, що до інтелектуальної еліти належить група людей, чий досягнення визнаються суспільством і чий спосіб життя, ідеали та цінності є або еталонними, або високоповажними у суспільстві.

Слід визначити функції інтелектуалів у сучасному суспільстві: систематична інновація; критику та відбір найважливішого та цінного; зберігання та ретрансляція всього того, що становить інтелектуальний ресурс суспільства. Тих, хто демонструє найвищі досягнення у цих функціональних видах інтелектуальної діяльності можна визначати як інтелектуальну еліту.

Таким чином, можна сказати, що головною виступає ідея про необхідність вищого інтелектуального прошарку, який визначає суспільну динаміку та є тією референтною групою, на чій цінності орієнтується суспільство. Це або носії традицій, що скріплюють, стабілізують суспільство, або, в інших соціальних ситуаціях це найбільш активні, пасіонарні елементи населення, які є інноваційними групами.

Головна проблема інтелектуальної еліти в тому, що її важко ідентифікувати, оскільки багато її представників знаходяться у складі інших типів еліт і це накладає певний відбиток на загальний перелік критеріїв та оцінок інтелектуальної еліти. Слід зазначити, що загалом інтелектуальна еліта характеризується різноякісним, різнорідним складом.

Можна поділити інтелектуальну еліту на такі групи: інтелектуали, які осмислюють, рефлексують і пояснюють соціальні, політичні та економічні проблеми, події, процеси, які відбуваються в суспільстві. До них відносяться вчені, політики, журналісти та інші професіонали. Саме вони впливають на суспільство, на масову свідомість тощо; професіонали-науковці, які своїми науковими

дослідженнями та розробками реально сприяють науково-технічному прогресу, підтримці світового престижу країни. Вони здійснюють внесок до розвитку промисловості та економіки країни; професіонали з високим рівнем компетентності, досвідом та практичним мисленням, здатністю до прийняття рішень в умовах невизначеності та швидких змін. Це управлінці різного рівня та профілю. І саме від їх інтелектуальних здібностей залежить успішність діяльності організацій, підприємств, ініціатив. Це люди, які володіють не лише науковими знаннями, а й практичним соціальним мисленням, яке іноді ототожнюється з організаторськими здібностями; діячі системи освіти, освітяни, які вирощують інтелектуальний потенціал наступного покоління; експерти, що виконують функцію професійної, соціальної та іншої оцінки шляхом участі у різних організаціях. Саме на інтелектуальний потенціал робить акцент С.Манів, який представляє дану категорію як «систему пізнавальних (розумових) здібностей індивіда, яка виявляється через – активне творче мислення; здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння та спроможність людини: творити, нагромаджувати і використовувати, через призму високої духовності, знання, проекти, ідеї, інтелектуальну власність для свого (і не лише свого) розвитку – соціально-економічного, науково-технічного, духовно-культурного, морально-правового тощо» [3, с. 55].

Як визначає Н.Аверянова: «культурність, чесність, професіоналізм і патріотизм – обов'язкові якості, що повинні стати невід'ємною складовою української еліти. Формування еліти – це систематичний процес, методологічною базою якого постають демократичні цінності та національна єдність. Українська еліта (інтелектуальна, політична, економічна) найперше має бути національною елітою, тобто, окрім професійної компетентності та високих моральних якостей, вона повинна бути носієм національної ідеї, вкоріненою в українську культуру. Цим національна еліта відрізняється від бюрократично-номенклатурної верстви. Лише національно свідомо еліта може забезпечити високий рівень економічного і соціального розвитку країни, реалізувати демократичні цінності» [1, с. 43].

Можна визначити, що інтелектуальній еліті іманентно властива різноманітність, в ній не може бути єдності. Інтелектуальна еліта персонально може перетинатися з іншими елітними групами, наприклад, з політичною чиправлячою елітами, але кожна з них має свої функції. Функції інтелектуальної еліти – це виробництво та поширення знань та ідей, формування інтелектуального потенціалу суспільства, інформування його про події та допомогу в них оцінки.

Також слід зазначити своєрідну роль інтелектуальної еліти. В сутності, вона лишена влади і не має у своєму розпорядженні жодних реальних ресурсів її здійснення. На відміну від бізнес еліти вона позбавлена ресурсів у вигляді коштів, не має знарядь насильства, як правляча політична еліта та бюрократія. Але її вплив ґрунтується на інформації, ідеях та оцінках, які вона продукує та поширює. Інтелектуальна еліта живить своїми продуктами і владу, і бізнес, і суспільство, формуючи його настрої та свідомість, ідеологію, соціальні інститути та цінності. Тому, враховуючи особливу роль інтелектуальної еліти, слід звернути увагу на можливість створення альянсу еліт, який би включав політичну, економічну та інтелектуальну еліти. Цей альянс надав би реальну допомогу у вирішенні проблем, пов'язаних з територіальним та державним розвитком.

Критерії інтелектуальної еліти можна представити наступним чином:

1. Еліта – поняття соціальне, що включає в себе провідну роль, що визначається даним терміном соціальної групи у функціонуванні та розвитку товариства. Тому приналежність до інтелектуальної еліти визначається участю індивіда у прокладанні магістральних шляхів культурно-інтелектуального розвитку суспільства, у створенні чи оформленні нових етико-поведінкових моделей, наукових поглядів, систем і т. д. Цей критерій допомагає відрізнити представників інтелектуальної еліти від маргіналів, що вважають себе інтелектуалами, але які не внесли ніякого суттєвого внеску у створення духовно-інтелектуального вигляду своєї чи наступної епохи; та від інтелігенції, тобто від досить широкого прошарку звичайних працівників розумової праці. Також важливо звертати увагу на те, чи сприймається та чи інша людина саме як інтелектуал, як в такому аспекті.

2. Існування інтелектуальної еліти протягом тривалого часу асоціюється саме з інтелектуальною традицією, отже, без наступності у сфері високої освіти. Відповідно до цього важливого фактора, людина стає представником інтелектуальної еліти завдяки її причетності до вищої освіти за рівнем тої чи іншої епохи.

3. Інтелектуальному життю суспільства властива не тільки інтелектуальна традиція, а й інтенсивна інтелектуальна творчість. Представники інтелектуальної еліти, крім освіти, ерудиції та начитаності повинні мати також здатність до творчості, вміти використовувати свої знання для вироблення оригінального та нового у сфері розумової діяльності.

4. Для справжнього інтелектуала розумова праця та інтелектуальна творчість є способом життя, екзистенційним потягом до пошуку вічних істин.

Роки, які Україна знаходилася у складі Радянського Союзу завдали нам великої шкоди масовим чищенням інтелігенції, управлінської еліти країни, військових. В Україні елітний прошарок було знищено практично повністю. Старий механізм відтворення еліти був зламаний, а натомість сформований новий, з дуже специфічними критеріями та ознаками. Кадри для поповнення політичної та інтелектуальної еліти України, як і всюди в Радянському Союзі, рекрутувалися переважно із соціальних верств робітників і селян. Підбір кадрів відбувався безперервно – виконувалося одна з основних умов радянської кадрової системи: відсутність наступності у процесі формування еліт.

Особливо це стосувалося політичної еліти. Кожен наступний шар формувалася практично заново. У той же час, діти представників колишньої політичної еліти мали шанс перейти в еліту інтелектуальну. Проте значення інтелектуальної еліти для інтересів системи загалом було мінімальним. Вона представлялася як марний придаток, що особливо було притаманно союзним республікам.

Після розпаду Радянського Союзу питання природного відтворення еліти стало першочерговим завданням для нових держав з політичною та соціальною структурою організації суспільства. Це навіть важливіше, ніж мати багаті природні ресурси. Тому дуже чітко треба уявляти, як відбувався процес формування еліт в країнах, що пройшли у своєму розвитку схожий шлях.

Зараз ми всюди чуємо про європейський розвиток, європейську освіту, рівень культури і вважаємо себе представниками саме європейського напрямку формування інтелектуальної еліти. Але, слід враховувати, що в Україні прошарок освічених людей, які могли зіграти для України важливу роль, був практично знищений, якщо не фізично, то морально – так. Тим самим сталася перерва в процесі переходу між традиційною елітою українського суспільства та європейсько-освіченою її частиною. Тим не менш, ми все ж таки маємо досить розвинену інтелектуальну еліту. На думку Н. Авер'янової, «викликає занепокоєння те, що ми маємо слабо представлений прошарок інтелектуальної еліти у верхівці українського суспільства, адже саме інтелектуальна еліта формує інтелектуальний і духовний потенціал нації. Інтелектуальну еліту визначає не кількість академіків, докторів, кандидатів наук, заслужених діячів культури й мистецтв, а їхні реальні розумові та креативні здібності, ефект їхнього розуму й творчості у всіх сферах суспільного життя. Інтелектуальна еліта має забезпечувати вплив розуму та духовності як самостійних сил, що визначають соціальні дії. Вирішальне значення щодо формування інтелектуальної еліти має система освіти» [1, с. 41].

Висновки. З урахуванням досвіду минулого сьогодні стає особливо важливим не допустити елітоциду, тобто відбраковування людей вольових, самостійних, талановитих, совісних, які мають високий інтелектуалітет. Інтелектуальна еліта повинна регулярно поповнюватися найкращими представниками суспільства, їй потрібне оновлення, попередження накопичення баласту. А для цього повинен справно працювати механізм соціального ліфту, головна функція якого – це підвищення якості інтелектуальної еліти, введення до неї найкращих громадян, самих обдарованих, наділених громадським темпераментом. Якщо ця функція виконується погано, це означає, що еліта та суспільство з часом почнуть деградувати.

Однією з проблем щодо створення сучасної української інтелектуальної еліти є, насамперед, низький матеріальний рівень, який примушує демократичну еліту працювати в кількох місцях або зовсім йти в бізнес, що веде до її депрофесіоналізації, до вимивання і деградації свідомої частини суспільства, що мислить, і тим самим – до відкату назад всього суспільства. На мою думку, сьогодні слід більше уваги приділяти науковим гуманітарним проектам, які мають велику суспільну значущість. Це дозволить еліті сконцентруватися на своїй основній справі, слід поєднати науку з публічною політикою, із суспільно важливими проблемами демократизації, прав людини тощо. Необхідним є створення мережі спеціалізованих незалежних аналітичних інформаційних структур (будь-яких «мозкових центрів»). І головне, необхідним є створення можливостей ефективного впливу цієї духовної еліти на формування суспільної думки та свідомості.

При цьому, слід зазначити, що якою б сильною та розвинутою не була інтелектуальна еліта, все ж таки, сама по собі вона безсила реформувати суспільство без підтримки представників інших секторів, без прагматичного партнерства з представниками держави як домінуючої та основної організуючої сили реформ в нашому суспільстві. Тому, можна визначити провідну роль інтелектуальної еліти в політичній модернізації суспільства в партнерстві з політичною та економічною елітою України.

Перспективним напрямом подальшого дослідження. Підсумки даної статті відкривають новий проблемний ракурс феномену інтелектуальної еліти та є поштовхом до нових напрямів його дослідження, наприклад, аналіз в системі плюралізму еліт та в соціокультурному просторі.

Бібліографічний список:

1. Аверьянова Н. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку. *Українознавство*. 2011, 15, С. 41-44.
2. Кремень В. Інтелектуальна еліта в контексті людиноцентризму. *Знання України*, 2010, 1-2.
<https://znannya.org.ua/index.php/arkhiv/62-suspilstvo-arkhiv/309-intelektualna-elita-v-konteksti-lyudinotsentrizmu>
3. Манів С. Інтелектуальний потенціал: його суть та складові. *Економічна наука*, 2009, 16, С. 51-55.
4. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. К.: Основи, 1994, 420 с.
5. Платон. Собрание сочинений в 4 т. М.: Мысль, 1990. 860 с.
6. Young, M. The Rise of the Meritocracy. An Essay on Education and Equality. London : Penguin Books. 1961, 190 p.

References:

1. Averianova N. Suchasna ukrainska elita: perspektyvy rozvytku. *Ukrainoznavstvo*. 2011, 15, S. 41-44.
2. Kremen V. Intelektualna elita v konteksti liudynotsentryzmu. *Znannia Ukrainy*, 2010, 1-2.
<https://znannya.org.ua/index.php/arkhiv/62-suspilstvo-arkhiv/309-intelektualna-elita-v-konteksti-lyudinotsentrizmu>
3. Maniv C. Intelektualnyi potentsial: yoho sut ta skladovi. *Ekonomichna nauka*, 2009, 16, S. 51-55.
4. Orteha-i-Hasset Kh. Vybrani tvory. K.: Osnovy, 1994, 420 s.
5. Platon. Sobranye sochynenyi v 4 t. M.: Myisl, 1990. 860 s.
6. Young, M. The Rise of the Meritocracy. An Essay on Education and Equality. London : Penguin Books. 1961, 190 p.

Bilozero Y. The role of the intellectual elite in the modernization of Ukrainian society

The article presents and comprehends such concepts as the intelligentsia, intellectuals and the elite. The paper reveals the closeness and interdependence of these concepts and defines the limits of their application. It is determined that the representatives of these elite groups act as translators of higher cultural norms and values. And this is necessary for the further development and growth of the cultural level of Ukrainian society and its progress. It is determined that intellectual elites are an important element of public life and perform a number of functions: systematic implementation of innovations, criticism and selection of cultural achievements, preservation of tradition.

The article, in accordance with the research problem, analyzes domestic and foreign publications, which showed that most of the Ukrainian works are performed in terms of reception of foreign theories of elites that have already developed. Extrapolation of the methodology of the research field of the intellectual elite revealed its important but one-sided research orientation, as the object of study is blurred in its socio-economic parameters, even in its static, non-historical state. The article shows that the phenomenon of intellectual elite is much more complex and multifaceted than the idea of political or economic elite, and therefore can not be fully disclosed in a single scientific discipline or a single scientific paradigm.

It is determined that in the aspect of modernization of society the main idea is the need to form a higher intellectual stratum, which would determine the social dynamics and would be the reference group on whose values society focused. These can be either bearers of traditions that strengthen and stabilize society, or, in other social situations, they are the most active, passionate elements of the population, which are innovative groups.

Keywords: *elite, intelligentsia, knowledge, education, politics, political process, modernization, intellectuals, society, power.*